

Opdat zij verlost mogen worden¹ *De zorg voor het zielenheil in middeleeuws Amersfoort*

door **FRED VAN KAN**

De vrees voor de dood was in de Middeleeuwen alles overheersend aanwezig. Heel duidelijk spreekt dit gevoel uit de 13de-eeuwse hymne over het Laatste Oordeel, het *Dies irae*.²

Dies irae, dies illa
Solvat saeculum in favilla
Teste David cum Sibylla
 [...]

Confutatis maledictis
Flammis acribus addictis
Voca me cum benedictis.

Ergste dag van alle dagen:
 David en Sybille zagen
 hoe die 't aardrijk weg zou vagen
 [...]

 Laat, als bozen vol van schanden
 naar de hel gaan om te branden,
 bij de goeden mij belanden.³

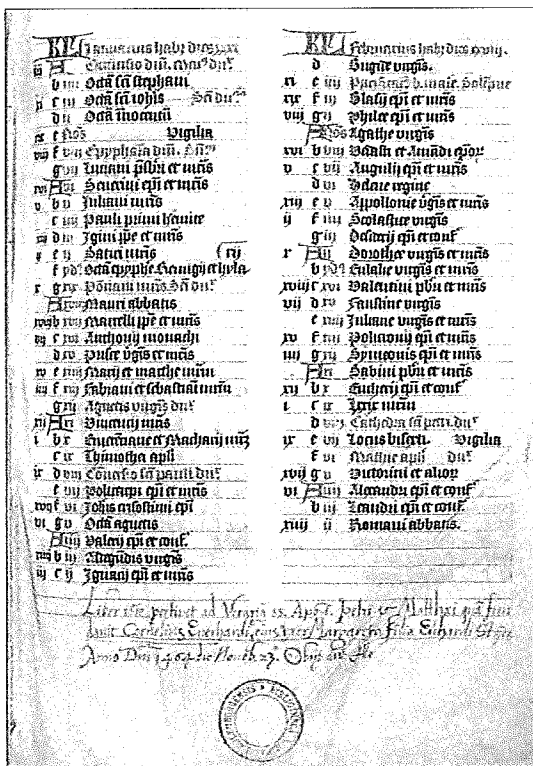
Aan deze verdoemenis trachtten de middeleeuwers, ook de Amersfoorters, te ontkomen. De rijken deden dit door de christelijke naastenliefde te beoefenen⁴ en ervoor te zorgen dat voor het heil van hun ziel werd gebeden. Dit laatste aspect van de Amersfoortse vroomheid is onderwerp van deze bijdrage.

Memoriediensten Het gedenken van de doden is van alle tijden. Ook de Romeinen vergaten hun doden niet. Zo waren bij vooraanstaande geslachten de beeltenissen van de voorouders op een soort maskers in de huizen te zien en kon iedereen kennismaken van de illustere voorvaders. Het gedenken van de doden diende hier dus vooral ter legitimering van de eigen positie.⁵

Het christendom voegde aan het gedenken van doden een heel ander aspect

toe, namelijk het gebed voor het zielenheil van de gestorvenen. Augustinus meldt daarover: 'wij mogen de smekingen voor de zielen der overledenen niet achterwege laten. Ten bate van al degenen die in de christelijke en katholieke gemeenschap gestorven zijn, belast zich de Kerk... met een algemene herdenking, opdat voor hen die geen ouders of kinderen, verwanten of vrienden meer hebben, de zorgzame Moeder van allen deze liefdedienst zou waarnemen'.⁶ Augustinus kent dus naast de algemene gedachtenis ook het gedenken van individuele gelovigen door familie en vrienden. In de Middeleeuwen vinden we deze terug als Allerzielen en de individuele memorie. Beide herdenkingen hadden de bedoeling de tijd die de ziel van een overledene ter loutering in het vagevuur moest doorbrengen, te verkorten.⁷ De leer hieromtrent werd nadrukkelijk geformuleerd in 1274 tijdens het concilie van Lyon.⁸

Aanvankelijk werden de overledenen herdacht tijdens de algemene, dagelijkse mis. Daarnaast boden vanaf de vroege Middeleeuwen de kloosters aan buitenstaanders de gelegenheid om deel uit te maken van hun gebedsgemeenschappen. In ruil voor een schenking wist men zich verzekerd van opname in hun ver-

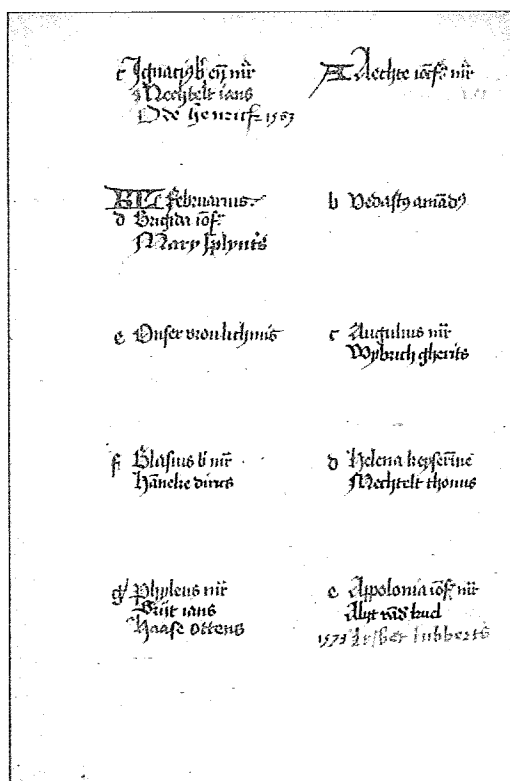

Bladzijde uit het Missale Traiectense (ca. 1460-1480), dat toebehoorde aan de Petrus- en Mattheusvicarie (Museum Catharyneconvent, Utrecht, ABM H 119)

broederingsboek en daarmee van een voortdurend gebed voor zijn ziel.⁹ Vanaf de 13de eeuw vond de zielmis, bedoeld voor de individuele gedachtenis, steeds meer verbreiding. De memoriedienst of zielmis kon een tijdelijk of eeuwig karakter hebben. In het eerste geval werden gedurende een bepaalde periode na het overlijden missen ten behoeve van een gestorvene gelezen, in het tweede werd in principe tot in eeuwigheid jaarlijks een zielmis of jaargetijde gehouden.¹⁰ Ook nu nog is in de rooms-katholieke kerk het 'bestellen' van een of meer missen voor een gestorvene gebruikelijk; het houden van een jaargetijde of jaarlijkse gedachtenismis komt echter weinig meer voor.¹¹

Bij de tijdelijke zielmis moet allereerst worden gedacht aan de mis op de zevende en op de dertigste dag na het overlijden¹² en aan de zogenaamde Gregoriaanse missen. Die hielden het lezen van een dagelijkse zielmis in voor de overledene gedurende de eerste maand na zijn dood. Deze missen waren genoemd naar paus Gregorius I (590-604), die in zijn *Dialogen* schreef over een monnik, voor wie de abt na zijn dood geen missen wilde laten lezen, omdat hij niet in armoede had geleefd. De paus liet daarop gedurende dertig dagen een mis opdragen voor de gestorvene, die hem daarop liet blijken dat hij uit zijn lijden was verlost.¹³ De Gregoriaanse missen kennen we ook uit Amersfoortse bronnen; zo konden de leden van verschillende broederschappen rekenen op deze dertig zielmissen na hun dood.¹⁴ Voor de leden van de Onze-Lieve-Vrouwe-(Lofs)broederschap ging het zelfs om een veelvoud aan diensten. Deze broederschap telde veel priesters, die elk na de dood van een broeder deze dertig missen moesten lezen ter ere van Maria. Zij moesten Maria dan vragen haar Zoon te smeken om de ziel van de overleden broeder te verlossen uit de pijn van het vagevuur en hem te ontvangen in het rijk van zijn Vader.¹⁵

De eeuwigdurende memorie is wat we tegenwoordig een juridische fundatie zouden noemen. De stichter draagt daarbij (onroerend) goed, een rente en/of een som geld over aan een of meer geestelijken, dan wel aan een instelling. De andere partij neemt als tegenprestatie op zich om voor eeuwig één of enkele malen per jaar een mis op te dragen voor het zielenheil van de stichter en/of diens familie of vrienden.¹⁶ De memoriedienst werd nogal eens gehouden op de sterfdag van de stichter (het jaargetijde). Daarmee werd voortgebouwd op de traditie om de eerste martelaren op de dag van hun overlijden te gedenken. Die dag werd voortaan gezien als hun *dies natalis*, de dag waarop zij – bevrijd van hun fysieke lichaam – een nieuw leven begonnen.¹⁷ De memorie bestond¹⁸ meestal uit een vigilie of avondgebed met negen lectiones uit het bijbelboek *Job*¹⁹ en op de dag van de memorie zelf een al dan niet gezongen mis van requiem met veelal daarna een gang naar het graf. Bij het graf werd vaak het lezen van *De profundis* (psalm 129), *Miserere* (psalm 50) en de *Collecta*²⁰ van de overledenen of die van levenden en overledenen bedongen. Zo moest de priester die het altaar

Bladzijde uit het memorieboek van het Agnietenconvent, opgenomen in *Het Memoriael van sanct Agnieten Tamersfoort* (Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage, 75 H18 fol. 37vo)

bediende van de zusterschap van de Drievuldigheid telkens als hij de mis had gelezen 'gaan met zijn koorkleed naar het graf waar Henric van Westrenen en Coen zijn zoon zaliger gedachten liggen elk bijzonder op hun graf lezen voor de zielen *Misere mei, De profundis* met een collect'.²¹ Met de memoriedienst ging over het algemeen het branden van kaarsen op het graf gepaard.²²

Zoals ook elders werd geconstateerd, was het vooral de stedelijke bovenlaag die memoriediensten liet verzorgen.²³ Dit gebeurde allereerst door schenkingen aan het kapittel van Sint-Joris, maar ook de Onze-Lieve-Vrouwekerk, de gasthuizen en de verschillende religieuze gemeenschappen namen de verzorging van memoriediensten op zich.²⁴ In de Sint-Joriskerk verzorgden deken en kanunniken met later ook de beide priesters van het kalanderaltaar – we komen daarop terug – en de kapelaan van de Sint-Janskapel de memoriediensten.²⁵ De kerkmeesters waren daar alleen bij betrokken als het om diensten ging, waarbij de klok moest worden geluid.²⁶

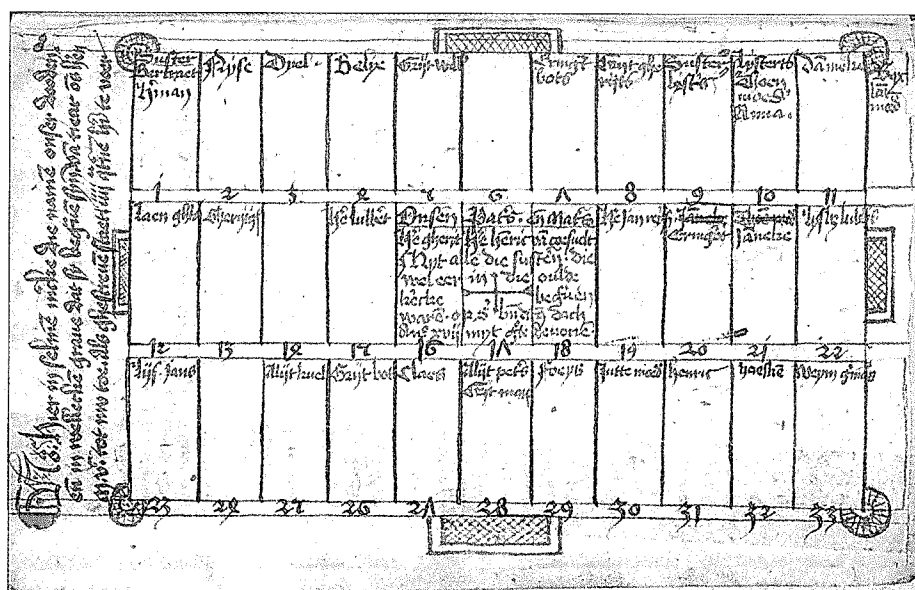
In het Sint-Agnietenconvent, dat lag aan de tegenwoordige Zuidsingel bij de Herenstraat, werd vier keer per jaar een vigilie gehouden voor de weldoeners

van het convent. Hun namen stonden in het memoriaal van het klooster opgetekend, met dien verstande dat als zij een bedrag van vijftig Rijnse gulden of meer hadden nagelaten, ook de namen van hun eventuele partner en/of kinderen werden voorgelezen.²⁷

Overigens vormde het Sint-Agnietenconvent met de andere vrouwenconventen (Sint-Aagten en Sint-Barbara) en de broeders van het Sint-Jansconvent een gebedsgemeenschap. Tweemaal per jaar bad men voor de gestorvenen van elkaars gemeenschappen.²⁸

Ook in Amersfoort werden voornamelijk memoriediensten voor de stichter en zijn naaste familie besproken. Interessante uitzonderingen daarop vormen de stichting van Wouter van Coelenberch uit 1390 en die van het Amersfoortse stadsbestuur uit 1436.

Van Coelenberch wilde dat er na zijn dood in de Sint-Joriskerk niet alleen gebeden zou worden voor de ziel van zijn vrouw en van hemzelf, maar ook voor de ziel van paus Urbanus V die in 1370 was overleden. De kanunniken moesten daarbij handelen alsof de paus in hun kerk begraven lag en hem bij hun gang naar het graf bejegenen als een bisschop.²⁹ Het is opmerkelijk dat Wouter nog wilde laten bidden voor deze paus, want Urbanus werd al snel na zijn dood als heilige vereerd.³⁰

Plattegrond van de kapel van het Agnietenconvent met ligging van de graven (Memoriaal van sanct Agnieten Tamersfoert) (Kon. Bibliotheek, 's Gravenhage, 75 H18 fol. 100vo).

Het stadsbestuur riep in 1436 een memoriedienst in het leven voor degenen die eind oktober 1427 bij het beleg door hertog Philips van Bourgondië waren gesneuveld. Die moest ieder jaar op 29 oktober worden gehouden. Bij deze mis hoorde een sacramentsprocessie, die langs de stadswallen trok waar de ongelukkigen de dood hadden gevonden. Een bijzondere vorm dus van het gedenken van de doden.³¹

Wie lid werd van een broederschap kon rekenen op gebed voor zijn zielenheil.³² We weten dit voor Amersfoort uit de stichtingsakten van de broedersschappen van Onze-Lieve-Vrouwelof, Sint-Jacob, Sint-Barbara, Sint-Anna, Sint-Jeronimus (of de 'Retorijk') en Sint-Maria-Magdalena.³³ Daarin werd vastgelegd dat vier keer per jaar de overleden broeders en zusters herdacht moesten worden. De namen van de overledenen werden daarvoor in lijsten genoteerd. We leiden dit af uit de lijst van Onze-Lieve-Vrouwelofsbroederschap die bewaard is gebleven.³⁴ De Onze-Lieve-Vrouwebroederschap die met de Onze-Lieve-Vrouwekerk was verbonden, liet deze gedachtenis verzorgen door de priester van het altaar dat zij in 1410 in die kerk stichtte.³⁵ De H. Kruisbroederschap pakte het anders aan. Ieder jaar werd het patroonsfeest met een maaltijd gevierd. De dag daarna kwam men opnieuw samen, maar nu, zoals men zelf noteerde, voor een geestelijke maaltijd in de vorm van een requiemmis, om de zielen van de overleden broeders en zusters niet te vergeten.³⁶

In dezelfde stichtingsakten komt ook de individuele memorie voor. Als een broeder of zuster een schenking van een zekere omvang deed, dan kon hij of zij rekenen op een memoriedienst op de dag van het overlijden.³⁷ Ook derden konden memoriediensten bij de broedersschappen bespreken. Zo zorgden de Jeruzalemsbroeders ervoor dat de priester die voor hen de mis las, na elke dienst het graf bezocht van Gerrit Dyer en de bijbehorende gebeden uitsprak.³⁸

Een broederschap tenslotte die het zielenheil bijzonder hoog in het vaandel had geschreven, was de Kalendarbroederschap. Ooit waren Kalendarbroedersschappen bedoeld om de over het bisdom verspreide priesters per dekenaat op de eerste van de maand (de *Kalendae*) samen te brengen. De broedersschappen zoals we die in de late Middeleeuwen in de Nederlanden kennen, waren echter godsdienstige verenigingen die zich op het gezamenlijk gebed richtten, vooral voor overleden broeders, en op armenzorg.³⁹ Ook Amersfoort kende zo'n broederschap, die wordt in 1390 voor het eerst vermeld. In dat jaar richtten de Kalendarbroeders een altaar op waaraan vier keer per week moest worden gebeden voor de zielen van de overleden broeders. Ten opzichte van de andere broedersschappen spanden zij daarmee de kroon waar het de zorg voor de zielen van haar overledenen betrof.⁴⁰

Regelmatig gingen memoriediensten gepaard met uitdelingen aan de armen. Met name het Sint-Pietersgasthuis en de Pothbroeders ontvingen geld en goede-

ren waarvoor zij uitdelingen van brood en soms haring moesten laten doen in de Sint-Joriskerk. Dit gebeurde meestal als de memoriedienst werd gehouden voor de schenker.⁴¹ De armen die profiteerden van deze uitdelingen, waren op hun beurt weer weldoeners voor de gestorvenen. Want door de aalmoezen in ontvangst te nemen, bevorderden zij het zielenheil van de betrokken overledenen.⁴²

Een bron bij uitstek voor de bestudering van het memoriewezen is het memorieboek of *obituarium*. Dit bevat de jaarkalender, voorzien van heiligennamen en met opgave van de zondagletter⁴³ bij iedere dag. In deze kalender staan de zielmissen genoteerd die gehouden moeten worden, meestal met een specificatie van de uit te voeren liturgische diensten, de ligging van het graf van de gestorvene en eventueel de uitdelingen aan de armen die verzorgd moeten worden.⁴⁴

Helaas beschikken we voor Amersfoort nauwelijks over memorieboeken. Toch zijn die er geweest. In 1434 wordt het memorieboek van het kapittel van Sint-Joris genoemd⁴⁵ en in 1506 ontvangen de Pothbroeders een schenking op voorwaarde dat na de dood van de weldoenster de broeders haar naam zouden laten inschrijven in de memorieboeken van de Observanten, het Sint-Pietersgasthuis en de Sint-Joriskerk, zodat daar eeuwig voor haar zielenheil zou worden gebeden. Ook de Amersfoortse broederschappen kenden memorieboeken.⁴⁷ Het enige boek dat ons echter nog ter beschikking staat is het memorieboek van het Sint-Agnietenconvent, dat is opgenomen in het zo geheten *Memoriael* van dat klooster. Het bevat de namen van de nonnen en de biechtvaders van deze gemeenschap.⁴⁸

Vicarieën Stichtingen die ten opzichte van de jaarlijkse memorie een veelvoud aan zielmissen opleverden, waren de vicarieën of kapelanieën. Deze werden voornamelijk door leden van de bestuurlijke elite van de stad opgericht. 21 van de dertig particuliere stichters behoorden daartoe; één van hen, Dirk Cosijn van Isselt, was edelman.⁴⁹ Onder de vicarie of kapelanie moet de juridische stichting worden verstaan van een voor eeuwig bedoeld fonds, waaruit een priester (kapelaan) betaald werd. Die had tot taak wekelijks één of meer missen te celebreren. Hij deed dit ter ere van de patroon aan wie het fonds was toegewijd en voor de zielenrust van overledenen. De kapelaan deed dit soms in een aparte kapel, maar in ieder geval niet aan het hoofdaltaar van de parochiekerk. Hij las de mis ook niet voor de parochianen en de gewaden en het vaatwerk van de parochie stonden hem niet ter beschikking. Daarom schonken met name de stichters regelmatig een kelk, brevier, missaal of andere benodigdheden aan hun vicarie.⁵⁰ Pas nadat de bisschop de stichting had bevestigd en daarmee de ingebrachte goederen tot kerkelijk goed had verklaard, bestond de kapelanie officieel.

Het aanwijzen van de priester die de kapelanie zou bedienen, werd geregeld

in de stichtingsakte en bleef veelal voorbehouden aan de stichter en zijn familie. Dit recht van verkiezing (*electio*) of voordracht (*praesentatio*) van de kapelaan werd in de praktijk het collatierecht genoemd en degene die het recht uitoefende de collator. De werkelijke verlening of *collatio* van het ambt was echter in handen van de bisschop. Die bevestigde de voorgedragen geestelijke in zijn ambt en in het bezit van het bijbehorende beneficie.⁵¹ Door de collatie in de hand van de familie te houden kwam de stichting niet alleen het zielenheil van de stichter en zijn familie ten goede, maar eveneens de zonen uit de familie die een geestelijke loopbaan kozen en als priester dankzij de vicarie (deels) in hun onderhoud konden voorzien.

Omdat de kapelaan vaak enkele verplichtingen had ten aanzien van de parochie, zoals het deelnemen aan de getijden, werd hij ook wel vicaris genoemd en de stichting waaraan hij was verbonden vicarie. Eigenlijk was dit een benaming die werd gereserveerd voor de geestelijken die de pastoor direct bijstonden in de zielzorg.⁵² Hoewel we een vicarie tegenwoordig een rechtspersoon zouden noemen, was dit begrip bij de middeleeuwen onbekend. In principe deden zij geen schenkingen aan een vicarie, maar aan een natuurlijk persoon, de patroonheilige van de vicarie.⁵³ Als vertegenwoordigers van de vicarie traden zowel de vicaris als de collator op.⁵⁴

Naast de werkelijke vicarieën waren er ook de zogeheten *capellaniae laicales* of *mercenariae* (leken- of huurlingenvicarieën). Daarbij werd geld of goed overgedragen met de verplichting om van de opbrengst een of meer missen per week te laten lezen. Het betreffende goed werd geen kerkelijk goed en ook een leek kon over deze goederen beschikken, als hij zich maar aan de verplichting hield. De bisschop hoefde niet in te stemmen met de keuze voor de priester die de mis moest lezen. In principe werd de geestelijke die de missen las daarvoor ingehuurd. Hij was niet vast verbonden aan de stichting; dit was de bedienaar van de eerder genoemde vicarie wèl.⁵⁵

In deze categorie horen de wekelijkse missen thuis die de verschillende Amersfoortse gilden lieten lezen. Zij stichtten altaren in de Sint-Joriskerk, maar verbonden daar meestal geen echte vicarieën aan.⁵⁶ Voor de meeste godsdienstige broederschappen gold hetzelfde.⁵⁷ In een enkel geval maakte een gilde voor haar missen gebruik van een bestaand altaar. Zo kwamen de (linnen)wevers in 1436 met de collator van de Sint-Jansvicarie overeen dat zij hun missen zouden houden op het vicarie-altaar. Dit zou kunnen gebeuren door de priester van die vicarie, maar noodzakelijk was dat niet.⁵⁸

Soms werden dus altaren gesticht zonder dat daaraan een vicarie werd verbonden. Meestal gingen echter altaar- en vicariestichting samen. Een enkele keer werd een vicarie gevestigd op een bestaand altaar. In de Sint-Joriskerk was dit het bijvoorbeeld het geval bij de Sint-Annavicarie, die Christina Willam Bosschen-

dochter in 1533 in het leven riep op een altaar dat (mèt een vicarie) een eeuw eerder was gesticht door Alyt Bots. Zij had daarvoor toestemming nodig van de beheerders van de reeds bestaande vicarie. Bovendien werd bepaald dat als er onenigheid ontstond tussen de oorspronkelijke en de nieuwe vicaris, de collatoren van de oudere vicarie een beslissende uitspraak zouden doen.⁵⁹

De Amersfoortse parochiekerk kende in 1277 één kapelanie.⁶⁰ Zestig jaar later, in 1337, was dit aantal gegroeid tot drie, waarvan het collatierecht berustte bij Amersfoortse burgers. Deze vicarieën werden bij de stichting van het kapittel in dat jaar opgeheven en de goederen werden opgenomen in die van het kapittel. Voortaan bad men tijdens de hoogmis voor de zielen van de stichters van destijds.⁶¹ Het zou nu duren tot 1374 voor er weer een kapelanie verscheen in de Sint-Joriskerk, en wel die, gesticht door de kanunnik Herman Bot.⁶² Vanaf dat jaar werden met een zekere regelmaat vicarieën opgericht binnen de Amersfoortse parochie. De meeste kapelanieën werden in de Sint-Joriskerk gevestigd; maar enkele waren verbonden aan de Onze-Lieve-Vrouwekerk, de kapellen van de religieuze gemeenschappen en die van de gasthuizen. De groei van het aantal vicarieën in de Sint-Joriskerk werd volgens Emmens mede mogelijk gemaakt door het gereedkomen van het hallenkoor op het einde van de 14de eeuw.⁶³ In 1476 bedroeg het aantal Amersfoortse kapelanieën 29.⁶⁴ Daarna bleef het tot 1500 stil. Dit hing misschien samen met de verslechterde economische situatie als gevolg van de Stichtse burgeroorlog van 1481-1483.⁶⁵ In de eerste helft van de 16de eeuw werden nog acht vicarieën gesticht. Vervolgens kwam het tot aan de Reformatie nog maar tot één stichting. Ten tijde van de Reformatie telde Amersfoort tenslotte 39 vicarieën.⁶⁶

Slechts bij hoge uitzondering ging de stichting van een vicarie samen met die van een kapel. Binnen de huidige gemeente Amersfoort gaat het dan om twee stichtingen: in de oude stad de Sint-Annakapel en -vicarie (1542/1545),⁶⁷ daarbuiten de Sint-Barbarakapel te Isselt (1339).⁶⁸ In beide gevallen ging het om particuliere stichtingen, de eerste keer door de edelman Dirk Cosijn van Isselt, de tweede in de 16de eeuw door de familie van Goirdt Claesz. De bedoeling van deze kapelanieën was het bevorderen van het zielenheil van de familie. Deze kapellen bleven het eigendom van de stichters en hun nageslacht, dan wel van degenen aan wie zij de eigendom vermaakten.⁶⁹

Een vergelijkbare stichting was die van de kapel van Coelhorst. Die werd waarschijnlijk in de loop van de 14de eeuw tot stand gebracht door de burenen van Coelhorst; in latere jaren voerden zij in ieder geval het beheer van de kapel.⁷⁰

De Amersfoortse vicarieën behoorden tot de parochie van Sint Joris, of zij nu binnen de parochiekerk waren gevestigd of niet.⁷¹ Een Amersfoortse vicaris legde bij zijn benoeming een eed af waarbij hij gehoorzaam beloofde te zijn aan

deken en kapittel van Sint Joris, die hij bovendien met respect zou behandelen. Ook verklaarde hij dat hij zijn ambt niet gekocht had of door een ander voor hem had laten kopen. Het spreekt vanzelf dat hij zich moest houden aan alles wat in de stichtingsakte van zijn vicarie was vastgelegd.⁷² Daarin stond nu en dan ook, dat de vicaris moest deelnemen aan de getijden in de Sint-Joriskerk en aan grote processies en dat hij in Amersfoort moest wonen.⁷³

Een idee van het type geestelijke dat de stichters voor ogen stond voor hun vicarie, krijgen we uit de stichtingsakte van de vicarie in het Sint-Pietersgasthuis. Daarin valt te lezen dat de te benoemen priester van goede naam en faam moest zijn, zich niet mocht hebben ingelaten met vrouwen, een ootmoedig zedelijk leven moest leiden in woorden en daden, zowel in het openbaar als binnenshuis, sober moest leven en zich verre moest houden van dronkenschap.⁷⁴

Onder de heiligen die tot patroon voor de vicarieën werden gekozen, waren er enkelen favoriet. Petrus gaat voorop, hij werd tien keer gekozen.⁷⁵ Op hem volgt de heilige Barbara met negen vermeldingen. Dat is niet zo vreemd: zij stond bekend als degene die kon bewerken dat men een zalige dood zou sterven, dat wil zeggen voorzien van het sacrament van de stervenden.⁷⁶ Maria kreeg zeven toewijdingen, maar zij scoorde eigenlijk veel en veel beter, want een vicarie werd over het algemeen allereerst in het leven te roepen ter ere van God de Vader en de Maagd Maria. De andere heiligen volgden op afstand, alleen Johannes de Doper en Johannes de Evangelist staken met ieder vier patronaten uit boven de anderen.

Memorietafels Soms kreeg de nagedachtenis van leden van de stedelijke elite een zichtbaar extra accent door het plaatsen van memorietafels in de kerken en kapellen. We doelen dan op schilderijen of reliëfs, waarop degenen voor wie gebeden moest worden, te zien waren, dat kon in portret zijn of in naam.⁷⁷ In de Amersfoortse Sint-Joriskerk waren ongetwijfeld ooit meerdere memorietafels te zien, terwijl aannemelijk is dat ook in de kapel van Isselt een memorietafel hing.⁷⁸

Alleen een 16de-eeuwse memorietafel waarop leden van de familie van Schayck zijn afgebeeld, is bewaard gebleven. Dit schilderij bevindt zich nu in Museum Flehite. Opdrachtgever voor deze tafel was mogelijk Andries van Schayck, schepen en burgemeester van Amersfoort.⁷⁹ We nemen aan dat deze memorietafel boven een altaar heeft gehangen waarvan het collatierecht in handen van de Van Schaycks was, maar een plaats bij hun graven is natuurlijk ook mogelijk. De memorietafels bleven over het algemeen in het bezit van de opdrachtgevers en hun nabestaanden. Na de Reformatie haalden verschillende families hun memorietafels dan ook weg uit de kerken en kapellen.⁸⁰ Zo kwam de memorietafel van de familie Van Schayck tenslotte in Zwitserland terecht om pas weer in 1993 naar Amersfoort terug te keren.⁸¹

Ook grafstenen maakten de nabestaanden attent op de overledenen; vaak stonden daarop teksten die oproepen te bidden voor de ziel van de gestorvene. In de Sint-Joriskerk vinden we zulke zerken tegenwoordig niet meer terug. Alleen in de tuin van Flehite bevindt zich nog een zerk, die ooit het graf dekte een pater van het Sint-Jansconvent. In de zerk is uitgehouwen: *Requiescat in pace. Amen* [Hij ruste in vrede. Amen].⁸²

Slot Met de Reformatie kwam er een einde aan het houden van memoriediensten. De vicarieën bleven wèl bestaan, maar niet zoals zij ooit door de stichters bedoeld waren. Missen werden door de vicarissen niet meer gelezen. Het waren nu de Staten van Utrecht die, zoals voordien de bisschop, na een voordracht door de collator, iemand in het bezit stelden van een Amersfoortse vicarie; een priester was hij niet meer.⁸³ Deze bezitters genoten vanaf 1660 niet meer de volledige inkomsten van de vicarie, maar moesten een derde daarvan (de tertie) afstaan aan de stad Amersfoort, die deze tertiën mocht aanwenden voor het bezoldigen van predikanten.⁸⁴

Tot op de dag van vandaag zijn de vicarieën blijven bestaan. Zij vormen op dit moment een gezamenlijke stichting. De opbrengst van sommige vicarieën wordt nog steeds aan particulieren uitgekeerd. Het bestuur van de vicarieën berust sinds 1876 bij de 'provisoren' (toezichhouders), te weten de burgemeester van Amersfoort en de jongste wethouder in levensjaren. Het vermogen van de gezamenlijke vicarieën bestaat uit inschrijvingen in het Grootboek Nationale Schuld en rentecertificaten.⁸⁵

Bijlage 1⁸⁶

Ghijsbert die goutsmit maect in rechten testament:

- > inden eersten een Wilhelmus-schild den capittel van Sint-Joris voir sijn memorie te de doen jairlix op Onser-Vrouwen-dach Visitationis den 2 cureyten elx 1 lichte gulden dat sy voir hem sullen doen bidden alle sonnendaghes en jair lanck op die stoel Sint-Joris-kerck;
 - > en lichte gulden die Observanten ende die bruederen in die Birket elck 4 lichte dat se hem elx 30 sielmissen nae sellen doen binnen een maent na synre doet;
 - > Onser-Vrouwenkerck, dat nyē gasthuys, sinte-Barbaren, Sinte-Agniete ende Sinte-Achten elx van hem een lichte gulden;
 - > item die vier biddende oirden elx 1 lichte gulden dair voir hem ende Mechtelt sijn [wif] ende sijn kynderen in hoir memorieboick te scriven;
 - > ter Lazarus en 1/2 gulden;
 - > voirt elke coster 1/2 gulden;
 - > voirt scelt hij Lijsbet, Claes Lowynx weduē, qwijt van 17 Burgoensche schilden die sy hem in brieven sculdich is voir sijne erfgenaemen;
- ende Gijsbert will dat Jan van Vlowijck ende Henric van Attevelt testamentores hier of wesen sellen ende des sellen sij elx 1 gulden hebben ende ontbieden Rit-saert sinen soen uut Enghelant hier by ten eersten te coemen nae sijnre doet ende dat sijn goet voirt bliven op sijn erfgenamen behoudelick dat Gijsbert voirscreven dit voirscreven tastament verwandelen, vermeerren ende verminren mach als hem belieft, behoudelic elc sijn recht etc.

Bijlage 2. Amersfoortse vicarieën

Indien niet nader aangegeven bevinden de vicarieën zich in de Sint-Joriskerk op een tegelijkertijd gesticht altaar met hetzelfde patronaat.

Vrijwel alle vicarieën hebben ook God, de Maagd Maria en alle heiligen als patroon. Dit is niet nader aangegeven. Indien bekend is naar welke heilige de vicarie in de praktijk werd genoemd, is die naam geursiveerd.

De vicarieën die bij de oprichting van het kapittel in de Sint-Joriskerk in 1337 werden opgeheven, zijn hier niet vermeld.

- stichtingsdatum: 3 november 1339
 stichter(s): Theodoricus Cosijn de Isselt
 plaats: *Barbara*; op het altaar van de door hem gestichte kapel op zijn goed te Isselt
 collator(en): familie⁸⁷
- stichtingsdatum: in of voor 1352
 stichter(s): het stadsbestuur
 naam/plaats: *Maria*; in kapel van de H. Geest
 collator(en): het stadsbestuur⁸⁸
- stichtingsdatum: 8 sept. 1374
 stichter(s): Hermannus Bot
 naam/plaats: *Petrus en Andreas*
 collator(en): familie
 opmerkingen: voor de ziel van de stichter, zijn familie en weldoeners⁸⁹
- stichtingsdatum: 8 mei 1388
 stichter(s): Floris van Wevelichoven, bisschop van Utrecht, op verzoek van de stad Amersfoort
 naam/plaats: *Johannes de Doper en Johannes de Evangelist*; in de gelijknamige, tegelijkertijd opgerichte kapel van die naam (niet in Sint-Joriskerk)
 collator(en): de broederschap van Johannes de Doper en Johannes de Evangelist⁹⁰
- stichtingsdatum: 21 jan. 1390
 stichter(s): de broederschap van de H. Maagd Maria, genaamd de Kalanderbroeders en Hermanus filius Johannis Cairmans en Johannes Cairman filius Wouteri, medebroeders
 naam/plaats: Maria en Maria Magdalena (*Kalanderbroedersvicarie*); op het altaar van het H. Kruis
 collator(en): de broeders en de familie van laatstgenoemde stichters beurtelings⁹¹

- stichtingsdatum: 23 mrt. 1390
 stichter(s): Hermannus Bot
 naam/plaats: *Stephanus*, Laurentius, Vincentius en Caecilia
 collator(en): familie
 opmerkingen: voor de zielenrust van Hermannus Bot, zijn ouders en weldoeners⁹²
- stichtingsdatum: 19 juli 1390
 stichter(s): Aleydis, weduwe van Goswinus filius Walteri
 naam/plaats: *Maria*; in de Mariakapel van Sint-Joriskerk
 collator(en): familie
 opmerkingen: voor het zielenheil van de stichteres, haar ouders, familie en weldoeners; met grafgang⁹³
- stichtingsdatum: voor 20 aug. 1391
 stichter(s):
 naam/plaats: *Nicolaas*
 collator(en):
 opmerkingen: opgegaan in de in 1397 gestichte Sint-Nicolaasvicarie⁹⁴
- stichtingsdatum: 10 oktober 1391
 stichter(s): Steven Wouter Louwen sone en Lysbet Jacob Nenninx weduwe
 naam/plaats: *Petrus*; in Sint-Pietersgasthuis
 collator(en): heer Werenbout Erenbouts sone van Busschoep en Lubbert Herberts sone of wie na hen gekozen worden
 opmerkingen: aanvankelijk niet als zelfstandige vicarie gesticht, maar schenking onder het beding missen te laten lezen; 3 apr. 1393 bevestigd als vicariestichting door de bisschop⁹⁵
- stichtingsdatum: 13 juni 1397
 stichter(s): Hermanus Snider
 naam/plaats: *Nicolaas*, op bestaand altaar van die naam
 collator(en): vijf personen, onder wie de stichter; aanvulling uit geschikte personen, voorrang voor de zonen van de stichter⁹⁶
- stichtingsdatum: 11 mei 1407
 stichter(s): Theodricus Coninck
 naam/plaats: Johannes de Doper
 collator(en): familie (opvolgers in zijn leengoed)
 opmerkingen: voor het zielenheil van Gisebert Scouten soen, Ludeman Beren soen, zijn ouders en alle zielen;⁹⁷ deze vicarie werd in 1572 bediend op Sint-Anna-altaar⁹⁸
- stichtingsdatum: 28 jan. 1410
 stichter(s): deken, procuratoren en broeders van Onze-Lieve-Vrouwebroederschap in Onze-Lieve-Vrouwekerk

- naam/plaats: *Onze Lieve Vrouw*, op door hen gesticht altaar in een kapel in het noordelijk deel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk
- collator(en): de broederschap
- opmerkingen: onder meer voor het zielenheil van de overleden broeders⁹⁹
- stichtingsdatum: 26 apr. 1417
 - stichter(s): de kerkmeesters van en broeders van Sint-Jansbroederschap in de kapel van Sint-Johannes de Evangelist en Johannes de Doper
- naam/plaats: Petrus, Paulus, *Matteüs*, Martinus, Christoffel en Barbara, op door hen gesticht altaar in Sint-Janskapel
- collator(en): de kerkmeesters en broeders¹⁰⁰
- stichtingsdatum: 18 sept. 1417
 - stichter(s): de kerkmeesters van en deken, procuratores en broeders van Onze-Lieve-Vrouwebroederschap in Onze-Lieve-Vrouwekerk
- naam/plaats: Bartholomeüs, Jeronymus, *Sebastiaan* en Barbara; op door hen gesticht altaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk
- collator(en): de kerkmeesters en broeders¹⁰¹
- stichtingsdatum: 8 sept. 1420
 - stichter(s): Reynerus Poyt filius Petri, clericus
- naam/plaats: *Johannes de Evangelist*
- collator(en): familie¹⁰²
- stichtingsdatum: 14 februari 1436
 - stichter(s): ouderman, raadslieden en medegezellen van de schiplieden (schippersgilde) ofwel broeders van de 'bolijn'
- naam/plaats: *Nicolaas*; op door hen gesticht altaar
- collator(en): het schippersgilde
- opmerkingen: om het aan hen, die zoveel op reis waren, mogelijk te maken op eigen tijden de mis bij te wonen en zo Gods hulp te verwerven tegen storm en water¹⁰³
- stichtingsdatum: 26 juni 1436
 - stichter(s): het gilde van Sint Chrispijn en Sint Chrispiaan (schoenmakersgilde)
- naam/plaats: Chrispijn, Chrispiaan en Barbara (*Schoenmakersvicarie*)
- collator(en): het schoenmakersgilde¹⁰⁴
- stichtingsdatum: 10 nov. 1443
 - stichter(s): Lijsbeth van Dronckelaer, weduwe van Henrick Scaip
- naam/plaats: Petrus en Thomas Apostel, *Walburgis*, Maria Magdalena, Barbara, Johan de Doper, Jeronimus en Antonius; op door haar gesticht altaar

- collator(en): familie
- opmerkingen: voor het zielenheil van zichzelf en haar zoon Ghysbert Henricks Scaips soen¹⁰⁵
- stichtingsdatum: 1 mrt. 1447¹⁰⁶
 - stichter(s): Henrick van Rijn
 - naam/plaats: Maria, Petrus en Barbara
 - collator(en): de prior van de Birckt, de pater van Sint-Agatha en een lid van de familie van de stichter
 - opmerkingen: voor de ziel van de stichter, zijn zuster en hun ouders; tot stand gekomen door een schenking van Reyner Wyllam Amelrycs soen¹⁰⁷
 - stichtingsdatum: 13 jan. 1448
 - stichter(s): Alyt Bots Hermen Jans soens dochter, weduwe van Henric Bots
 - naam/plaats: Petrus, Johannes, Andreas, Barbara, Catharina, Agnes, Agatha, Cunera, Elisabeth
 - collator(en): de prior van de regulieren in De Birckt, de pater van het Sint-Aagtenconvent en die van het Sint-Agnietenconvent
 - opmerkingen: onder meer voor de ziel van de stichteres, haar man en hun ouders; bij de begeving krijgen de zonen van de stichteres voorrang¹⁰⁸
 - stichtingsdatum: 1452
 - stichter(s): Peter van Hamertvelt
 - naam/plaats: Petrus, Jacobus Apostel en Margaretha
 - collator(en): familie
 - opmerkingen: voor het zielenheil van de stichter en zijn familie¹⁰⁹
 - stichtingsdatum: voor 27 nov. 1454
 - stichter(s): Wendelmoet Willem Herberts soens dochter (Schuerman)
 - naam/plaats: *Petrus en Paulus (Schuermans vicarië)*
 - collator(en): waarschijnlijk voor familie¹¹⁰
 - stichtingsdatum: voor 16 maart 1461
 - stichter(s): ...
 - naam/plaats: kapel Sint-Barbaraconvent
 - collator(en): ...¹¹¹
 - stichtingsdatum: 28 juli 1461
 - stichter(s): Jacob, weduwe van Henrick Gijberts soen
 - naam/plaats: Jacobus, Bartholomeüs, Thomas van Aquino en Barbara
 - collator(en): familie¹¹²
 - stichtingsdatum: 21 juli 1462
 - stichter(s): het stadsbestuur van Amersfoort
 - naam/plaats: Sint-Joriskerk

- collator(en): de bisschop van Utrecht
 opmerkingen: voor de zielen van de gesneuvelden in de strijd tussen de steden Utrecht en Amersfoort¹¹³
- stichtingsdatum: 23 november 1464
 stichter(s): Cornelis Everts soen en Margriet Evert Stiers dochter, zijn vrouw
 naam/plaats: Petrus, Matteüs, Cornelis, Jeronimus en Agnes; op Ijsbrandt Pawenaltaar
 collator(en): familie¹¹⁴
 opmerkingen: een missaal dat aan de vicarie behoorde, bevindt zich in Museum Het Catharijneconvent te Utrecht¹¹⁵
 - stichtingsdatum: 21 mrt. 1466
 stichter(s): Jacob Fetel en diens vrouw Rijkelant¹¹⁶
 naam/plaats: ... (*Raedtsmis*); op het Sacramentsaltaar
 collator(en): beurtelings de deken van Sint-Joriskapittel en familie
 opmerkingen: de wekelijkse twee missen moeten op maandag en donderdag gelezen worden, als men de klok op het raadhuis luidt voor de bijeenkomst van de raad, of als de burgemeester daarom vraagt¹¹⁷
 - stichtingsdatum: 1 sept. 1475
 stichter(s): Herman Both Andries sone en Baerte, weduwe van Lambert Pijl
 naam/plaats: H. Maagd, Andreas Apostel, Agnes
 collator(en): familie (leenvolgers van Herman Both)
 opmerkingen: grafgang naar familieleden van de stichters; begeving aan een geestelijke uit de familie van de stichters¹¹⁸
 - stichtingsdatum: 10 nov. 1476
 stichter(s): Rutger Jacob Geryt sone
 naam/plaats: Jacobus Apostel en Antonius Confessor
 collator(en): familie
 opmerkingen: voor ziel van hem, zoon Jacob, ouders en weldoeners; met gang naar het graf van zijn zoon Jacob; begeving aan een familielid¹¹⁹
 - stichtingsdatum: voor 25 febr. 1491
 stichter(s): Henric en Gerijt Willems soen
 naam/plaats: ..., in Sint-Joriskerk
 collator(en): op 25 febr. 1491 was Luman Reijers soen waarschijnlijk collator¹²⁰
 - stichtingsdatum: voor 25 mrt. 1491
 stichter(s): Sint-Joostbroederschap?
 naam/plaats: Joost; in Onze-Lieve-Vrouwekerk

- collator(en): Sint-Joostbroederschap?¹²¹
- stichtingsdatum: 9 okt. 1500
 - stichter(s): Jan Pijll en zijn vrouw Ermgardt
 - naam/plaats: Petrus en Johannes Evangelist, Catharina en Barbara; op door hen gesticht altaar in Onze-Lieve-Vrouwekapel in Sint-Joriskerk
- collator(en): deels voor familie¹²²
- stichtingsdatum: 18 sept. 1507
- stichter(s): Broenis van Bloclant
- naam/plaats: *Drie Koningen*
- collator(en): familie¹²³
- stichtingsdatum: 28 juni 1511; vermeerderd 19 aug. 1514
 - stichter(s): Joannes de Amerongen
 - naam/plaats: Johannes de Doper en Anna; in de kapel van het Celzustersconvent, later verplaatst naar de Sint-Rochuskapel (*Sint-Ursulenvicarie*)
- collator(en): de pater van Sint-Janshuis en die van de conventen van Sint-Agatha en Sint-Barbara; met ingang van 1514: de prior van van de Birckt en aan die van Oud Naarden bij Naarden
- opmerkingen: voor het zielenheil van hem, zijn ouders, zijn weldoeners en de weldoeners van de vicarie; gang onder meer naar het graf van de stichter¹²⁴
- stichtingsdatum: 16 apr. 1515
 - stichter(s): Lubbertus filius Johannes Pothoff Rycoutssoen
 - naam/plaats: *Onze Lieve Vrouwe in de Zon*
 - collator(en): familie (opvolgers in zijn leengoed)
 - opmerkingen: de naam van de vicarie herinnert aan de vrouw, genoemd in het boek *Openbaringen* (12,1), die was bekleed met de zon, gekroond met een kroon van twaalf sterren en die de maan aan haar voeten had¹²⁵
- stichtingsdatum: 3 maart 1517
 - stichter(s): Heer Jan Brandt van de Weteringe, priester
 - naam/plaats: ...; op bestaand H. Kruisaltaar in Sint-Aagtenkapel
 - collator(en): twee familieleden van de ouders van de stichter, de pater van Sint-Aagtenconvent en de prior van de Birckt
 - opmerkingen: voor het zielenheil van de ouders van de stichter en voor allen die dit hadden verdiend; voorrang bij de begeving voor familie van de stichter¹²⁶
- stichtingsdatum: 25 okt. 1532
 - stichter(s): Bart Outers soen en Margriet, zijn vrouw
 - naam/plaats: Drie Koningen, Cornelis, Anna en Maria Magdalena

- collator(en): familie
 opmerkingen: grafgang naar de stichters en hun familie¹²⁷
- stichtingsdatum: 18 sept. 1533
 - stichter(s): Christina Willam Bosschen dochter
 - naam/plaats: Anna; op het altaar destijds gesticht door Alyt Bots (Sint-Anna-altaar)
- collator(en): twee familieleden en de overste burgemeester
 opmerkingen: gesticht ingevolge de wil van wijlen haar broer mr. Willam Bosch en haar zuster Lijsbeth; priester uit haar familie; voor zielenheil van stichteres en familie; met grafgang¹²⁸
- stichtingsdatum: 31 dec. 1534
 - stichter(s): Goirt Vlug Goirts soen
 - naam/plaats: ..., Sint-Rochuskapel (de Poth)
 - collator(en): twee familieleden, twee Pothbroeders
 - opmerkingen: voor zielenheil van stichter en zijn ouders; de eerste twee vicarissen uit familie¹²⁹
- stichtingsdatum: 8 juli 1545
 - stichter(s): de erfgenamen van Gordt Claes soen
 - naam/plaats: *Anna*, in Sint-Annakapel
 - collator(en): familie
 - opmerkingen: voor het zielenheil van de stichters en hun ouders, in het bijzonder van Gordt Claes soen¹³⁰
- stichtingsdatum: vóór 3 sept. 1573
 - stichter(s): Wouter van Blocklant
 - naam/plaats: ...; Sint-Joriskerk
 - collator(en): de executeurs-testamentair van de stichter, vervolgens burgemeesters en kerkmeesters¹³¹

Voorbeelden van stichting van wekelijkse missen

- stichtingsdatum: 18 nov. 1417
- stichter(s): Gerijt Paep
- aantal: een mis per week
- plaats: Sacramentsaltaar
- eigenaar v.d. goederen: kapittel van Sint-Joris¹³²
- stichtingsdatum: voor 26 apr. 1436
- stichter(s): Philips Lubberts soen vander Mathe?
- aantal: twee of meer missen per week
- plaats: Sint-Joriskerk
- eigenaar v.d. goederen: kapittel van Sint Joris¹³³

- stichtingsdatum: 2 dec. 1446 (ingaaud een jaar na de dood van de langstlevende stichter)
- stichter(s): Alyt Arnt heer Joes soens weduwe met Claes Jan Soes soen, haar voogd, alsmede Claes voornoemd en Alijt, zijn vrouw
- aantal: twee missen per week
- plaats: nog op te richten altaar in Sint-Janskapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis
- opmerkingen: voor de ziel van Arnt heer Joes soen, Alyt en Tielman hun zoon, Claes en Alyt voornoemd en allen voor wie zij dit verzoeken¹³⁴

- stichtingsdatum: 21 sept. 1447
- stichter(s): Peter Hamertvelt
- aantal: vier missen per week
- plaats: Sint-Matteüsaltaar en na gereedkomen op het door hem gestichte altaar ter ere van Maria, Petrus en Margaretha in Sint-Janskapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis
- opmerkingen: voor het zielenheil van onder anderen de stichter, zijn vrouw Mechtelt, zijn echtgenoten die reeds zijn overleden, hun kinderen, hun ouders en allen voor wie zij dit wensen en van wie hun goederen afkomstig zijn en opname van de stichter in de gebedsbroederschap van het Sint-Janshuis en na zijn dood gang naar zijn graf, gelegen voor het door hem gestichte altaar¹³⁵

- stichtingsdatum: 22 juni 1452
- stichter(s): Wouter Rose Dircks soen
- aantal: een mis per dag
- plaats: op door hem daartoe gesticht altaar gewijd aan Petrus, Johannes, Andreas, Catharina en Barbara; in Sint-Janskapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis
- opmerkingen: voor het zielenheil van Wouter, zijn vrouw, hun ouders, allen van wie de goederen afkomstig zijn en allen voor wie hij dat wenst; met verplichting tot het uitdelen van brood op Wouters jaargetijde ten behoeve van door hem te bepalen zielen¹³⁶

- stichtingsdatum: 4 aug. 1459
- stichter(s): Margariet Zoes Gherijts dochter
- aantal: vier missen per week
- plaats: Sint-Pieter en H. Kruisaltaar in Sint-Janskapel

- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis
 opmerkingen: voor de ziel van de vader van de stichteres¹³⁷
- stichtingsdatum: 12 dec. 1459
 - stichter(s): Ermgard van Leuwen¹³⁸
 - aantal: een mis per week
 - plaats: Sint-Petersaltaar in Sint-Janskapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis¹³⁹
- stichtingsdatum: 16 maart 1461
 - stichter(s): Jan Willems soen, zijn vrouw Dirck, Jacop van Bijler, zijn vrouw Alijt, Jan de Wijse Everts soen, zijn vrouw Weijndelmoet, Willam Aernts soen, zijn vrouw Delijaen en Hildegont van Dam
 - aantal: een mis per week
 - naam/plaats: op het hoogaltaar in de kapel van Sint-Barbaraconvent
- eigenaar v.d. goederen: de vicarie op het hoogaltaar voornoemd¹⁴⁰
- stichtingsdatum: 26 okt. 1463
 - stichter(s): Rijckout Lubberts soen
 - aantal: een mis per week
 - plaats: Sint-Petersaltaar in Sint-Janskapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis¹⁴¹
- stichtingsdatum: 15 febr. 1464
 - stichter(s): Alijd Claas Jan Zoes soens weduwe
 - aantal: drie missen per week
 - plaats: Sint-Pietersaltaar op de hock van het hoogaltaar in Sint-Janskapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Janshuis
 opmerkingen: zielenheil van onder anderen de stichteres en haar man; zij wenst voor het altaar begraven te worden¹⁴²
- stichtingsdatum: 14..
 - stichter(s): Gheertruut Ghijsberts weduwe
 - aantal: ...
 - plaats: Onze-Lieve-Vrouwe-altaar in Sint-Agnietenkapel
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Agnietenconvent¹⁴³
- stichtingsdatum: 17 aug. 1507
 - stichter(s): Jan Craen en zijn vrouw Margriet
 - aantal: vier missen per week
 - plaats: kapel van Sint-Barbaraconvent
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Barbaraconvent
 opmerkingen: voor de ziel van Jan Craen en familie¹⁴⁴

- stichtingsdatum: vóór 25 maart 1530
- stichter(s): Zybrant Pauwe en zijn vrouw Margareta
- aantal: twee missen per week
- plaats: Sint-Joriskerk
- eigenaar v.d. goederen: de prior van de Kruisbroeders te Asperen, de prior van de Birckt en de biechtvader van Sint-Aagtenconvent
- opmerkingen: te bedienen door een frater van het Sint-Janshuis; 28 juli 1536 overgebracht naar een te stichten kapel te Asperen¹⁴⁵

- stichtingsdatum: 1523
- stichter(s): Alijt Aernts dochter
- aantal: een mis per week
- plaats: H. Kruisaltaar in Sint-Agnietenconvent
- eigenaar v.d. goederen: Sint-Agnietenconvent
- opmerkingen: voor de ziel van haar overleden zuster¹⁴⁶

- stichtingsdatum: voor 1570/1571
- stichter(s): Heer Rutger Buijs, priester
- aantal: twee missen per week
- plaats: Sint-Joriskerk
- eigenaar v.d. goederen: Burgerweeshuis
- opmerkingen: voor de ziel van de stichter¹⁴⁷

- stichtingsdatum: voor 30 nov. 1573
- stichter(s): ...
- aantal: een mis per week
- plaats: op het altaar tussen dat van de wevers en dat van Sint-Jacobsbroederschap
- eigenaar v.d. goederen: 30 nov. 1573 Jan Zael
- opmerkingen: de mis werd 30 nov. 1573 verzorgd door heer Jan Goerts soen¹⁴⁸

NOTEN

De in de noten aangegeven bronnen bevinden zich, voor zover niet anders aangegeven, in het Gemeentearchief van Amersfoort.

Gebruikte afkortingen:

ch = Archief van het Stadsbestuur, charterverzameling.
 Gerecht = Archief van het Stadsgerecht.
 Joris = Archief van het Kapittel van Sint-Joris.
 Poth = Archief van de stichting De Armen de Poth.
 Sint-Pieter = Archief van het Sint-Pietersgasthuis.
 Stadsbestuur = Archief van het Stadsbestuur.

1. *Op dat sye verlost moeghen werden* (Citaat uit: Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, 'Memoriael van sanct Agnieten Tamersfoort', 75 H 18 fol. 35vo: in afschr. Bibl. GAD sig.nr. G 2431).

2. Vgl. over de datering L. Kunz, 'Dies Irae', *Lexikon für Theologie und Kirche*. 14 dln. Freiburg im Breisgau, 1957-1967², III kol. 380-381 en M.-R. Jung, *Lexikon des Mittelalters*. 10 dln. München/Zürich, 1977-1999, III kol. 1012.

3. W.P. Gerritsen (ed.) en Willem Wilminck (vert.), *Lyrische lente. Lieder en gedichten uit het middeleeuwse Europa*. Amsterdam, 2000, 48-55.

4. Zie mijn "Die elendiche arme mensen". De Amersfoortse armenzorg in de Middeleeuwen', *Flehte. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken* 2000, 78-93.

5. Caroline Horch, *Der Memorialgedanke und das Spektrum seiner Funktionen in der Bildenden Kunst des Mittelalters*. Königstein im Taunus, 2001, 20-23.

6. Augustinus, *De Cura pro mortuis gerenda* IV, 6, citaat ontleend aan D. Bont, C.F. Pauwels O.P. (red.), *De katholieke kerk. Godsdienstleer en apologie. Eerste deel*.

Kortrijk/Utrecht, [1942], 680.

7. Vgl. onder meer B. Denike, 'Fegfeuer', *Lexikon des Mittelalters*, IV kol. 328-331; C.M. Cappon, *De opkomst van het testament in het Sticht Utrecht. Ars Notarius 57*. Amsterdam/Deventer, 1992, 23-40, en J. le Goff, *La naissance du purgatoire*, Parijs, 1981.

8. De betreffende concilietekst is opgenomen in J.G.J. van Booma, *Dit is 't memorieboek van Voerburch. Het memorieboek, tevens cartularium van de parochie Voorburg (1338) 1435-1566*. Hilversum, 1991, 69.

9. Horch, *Memorialgedanke*, 31-32; E. Hlawitschka, 'Gebetsverbrüderung', *Lexikon für Theologie und Kirche*, IV kol. 554-555.

10. P. Trio en R. van Belle, *Pieter Lansaem. Bijdrage tot de studie van de jaargetijdestichtingen te Ieper in de late middeleeuwen*. Ieper, 1993, 19-20, J.A. Mol, 'Friezen en het hiernamaals. Zieleheilsbeschikkingen ten gunste van kerken, kloosters en armen in testamenten uit Friesland, 1400-1580' in: N. Lettinck en J.J. van Moolenbroek (red.), *In de schaduw van de eeuwigheid. Tien studies over religie en samenleving in laatmiddeleeuws Nederland aangeboden aan prof.dr. A.H. Bredero*. Utrecht, 1986, 43-44 (in enigszins gewij-

zigde vorm opnieuw gepubliceerd in J.A. Mol (red.), *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw*. Leeuwarden, 1994, 175-213; daar is niet naar verwezen). Vgl. voor deze missen ook het *Missale Romanorum ex decreto sacrosancti concilii tridentini*. Regensburg, 1923, [110]-[114].

11. Vgl. het *Altaarmissaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*. [Z.pl.], 1978, resp. 693-694 en 1302-1307.

12. P. Piacenza, 'Masses of Requiem', *The Catholic Encyclopedia. An international work on the constitution, doctrine, discipline, and history of the Catholic church*. 17 dln. New York, 1907-1922, XII; W. Nolet en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*. Amsterdam, 1951, 241; L. Kunz, 'Requiem', *Lexikon für Theologie und Kirche*, VIII kol. 1246; Van Bueren, *Leven na de dood*, 60; voor Amersfoort onder meer Stadsbestuur 3, fol. 48vo en 93vo, Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Afd. Handschriften en Archieven, Collectie W. Moll, Rekening kerkmeesters Sint-Joriskerk 1572/73 = GAD, Bibliotheek, sig.nr. G 2641 (fotokopieën), fol. 12vo-13vo en R.Fruin Th.Az., *De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht*. Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht. 1e reeks, 13. 's-Gravenhage, 1892, 31.

13. W. de Wolf, 'Gregoriaans dertigste', *Liturgisch Woordenboek*. Roermond/Maaseik, 1958-1968, 917-918. Ten onrechte duiden Van Bueren en Mol deze missen aan als Gregoriusmis (T. van Bueren, met bijdr. v. W.C.M. Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*. Turnhout, 1999, 24 en Mol, 'Friezen en het hierna-

maals', 43-44), terwijl deze term staat voor afbeeldingen waarin Christus als Man van Smarten aan paus Gregorius I verschijnt (vgl. onder meer A. Thomas, 'Gregoriusmesse' 4, *Lexikon für Theologie und Kirche*, IV kol. 1217-1218 en U. Westfelling, 'Gregoriusmesse', *Lexikon des Mittelalters*, IV kol. 1693).

14. Stadsbestuur 3 fol. 92 (Sint Barbara), 72vo = W.F.N. van Rootselaar, 'Sinte Hieronymus Broederschap te Amersfoort', *Archief voor de Geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 13 (1885), 220 (Sint-Jeronimus) en Stadsbestuur 3 fol. 98 (Sint-Anna).

15. Utrechts Archief, Collectie Rijsenburg 392 = A.A.J. van Rossum, 'Fundatie der Lieve Vrouwen Broederschap te Amersfoort 1445.', *Archief voor de Geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 8 (1880), 428-429. Deze met de Sint-Joriskerk verbonden broederschap werd in 1445 opgericht en wordt nogal eens verward met de veel oudere broederschap die de Onze-Lieve-Vrouwekerk stichtte en de zorg had voor het miraculeuze Mariabeeldje een plaats kreeg.

16. J.L. van der Gouw, 'De blaffaard van de memorielanden van Poortugaal', *Hollandse Studiën* 3. 's-Gravenhage/Haarlem, 1972, 81; Booma, *Memoriboec*, 38. Vgl. voor het karakter van deze stichting ook Horch, *Memorialgedanke*, 54.

17. B. Botte, 'Memoria', *Liturgisch Woordenboek*, kol. 1698-1699, W. de Wolf, 'Jaargetijde', *Liturgisch Woordenboek*, kol. 1107; H. Frank, 'Anniversarium', *Lexikon für Theologie und Kirche*, I kol. 577-579; H.A.J. Wegman, *Geschiedenis van de christelijke eredienst in het Westen en Oosten*. Hilversum, 1983², 81-82, Trio, *Pieter Lansaem*, 19-20 en Horch, *Memorialgedanke*, 27-28.

18. Zie mijn 'Om zalicheyt zynre siele. Het stichten van memoriediensten in middel-eeuws Den Haag', *Jaarboek Die Haghe* 1996, 14.
19. Vgl. bijvoorbeeld het *Dagmissaal*. Tongerlo, 1956², 1506-1539.
20. *Collecta*: Het eerste gebed dat de priester in de mis bidt, voor de eerste bijbellezing; vgl. A. Fortescue, 'Collect', *Catholic Encyclopedia* IV.
21. Gerecht 436 (1) fol. 319.
22. Vgl. A. Beekman en W. de Wolf, 'Kaars', *Liturgisch Woordenboek*, kol. 1200-1201, en Rekening Kerkmeesters Sint-Joriskerk, fol. 12vo-13vo.
23. Gebaseerd op aangetroffen memoriebesprekingen in de Amersfoortse bronnen (vgl. de vermeldingen in noot 23 en 24). Zie voor Den Haag mijn 'Om zalicheyt zynre siele', 14; voor Leiden mijn 'Roep mij onder de geredden. Armenzorg van de middeleeuwse Leidse elite', *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken* 2000, 15, en D.J. Faber, 'Een laat-middeleeuwse obsessie? Vroomheid in Leiden in het aangezicht van de dood', *Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken*. 1995, 38; voor Rotterdam H. ten Boom, *De Reformatie in Rotterdam 1530-1585*. Hollandse Historische Reeks 7. [Z.pl.], 1987, 29.
24. Voorbeelden: Gerecht 436 (1) tussen fol. 157 en 158 (Onze-Lieve-Vrouwekerk); ch. 403 (Sint-Jansconvent); onder meer Sint-Pieter map 179, 212 en 285 (Sint-Pietersgasthuis); Archief van het Lazarushuis map 329 (Lazarushuis); Poth map 21/76 en 21/77 (Pothbroeders).
25. Vgl. Joris I fol. 6vo-7; financiële administratie: Stadsbestuur 3 fol. 64 en vo. Vgl. voor besproken diensten onder meer fol. 22, 39-43, 44 en vo., 50vo., 117 en inv.nrs. 111 en 112.
26. Rekening kerkmeesters Sint-Joriskerk 1572/73, fol. 12vo-13vo.
27. Memoriael van Sanct Agnieten, fol. 12-16, 34 en 35.
28. Memoriael van Sanct Agnieten, fol. 65-71vo.
29. Joris I fol. 44 en vo.
30. R. Webster, 'Pope Bl. Urban V', *Catholic Encyclopedia*, XV.
31. Joris I fol. 22 en vo. = C.A. van Kalveen, 'Oorkonden betreffende de sacramentsverering te Amersfoort 1340-ca. 1440', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1986, 38-39; Johannes de Beke, *Croniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* (H. Bruch, ed.), Rijks Geschiedkundige Publicatiën Grote Serie 180. 's-Gravenhage, 1982, 420-421.
32. Vgl. Llewellyn Bogaers, 'Broederschapen in laatmiddeleeuws Utrecht op het snijpunt van religie, werk, vriendschap en politiek', *Trajecta* 8 (1999), 97-119.
33. Van Rossum, 'Lieve Vrouwen Broederschap', 427, Stadsbestuur 3 fol. 30v, 92, 98vo en 73; 6 fol. 159 = A. van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*. 2 dln. Utrecht, 1760, I, 120.
34. Archief Onze-Lieve-Vrouwe-Lofsbroederschap 1.
35. Joris I fol. 66vo-68vo = W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort, 777-1580*. Amersfoort, 1878, I, 469-471.
36. Stadsbestuur 3 fol. 47vo.
37. Stadsbestuur 3 fol. 31 (Sint-Jacob), 47vo (Heilig-Kruis) en 92 (Sint-Barbara).
38. Gerecht 436 (1) fol. 18 en (3) fol. 270vo.
39. C.I. Kruisheer, *De Onze-Lieve-Vrouwebroederschap te Doesburg, ca. 1397-1580*. Ellecom,

1976, 6.

40. Joris 1 fol. 80-81 = ch. 65 (zeer geschonden). Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 356-357. Niet vermeld door Kruisheer, *Onze-Lieve-Vrouwebroederschap*, 9; deze kende alleen die te Groningen, Oldenzaal, Utrecht (2), Woerden/Oudewater en Tiel.

41. Onder meer Poth 21/76-77, 25/83, 35/97, 19/61 en C 1 fol. 21vo, 25vo en 28vo; Sint-Pieter map 53-54, 57, 59 en 61; Gerecht 436 (1) fol. 20. Incidenteel verzorgden ook vicarissen uitdelingen (vgl. bijvoorbeeld ch. 68). Zie over deze uitdelingen in het kader van de armenzorg mijn 'Armenzorg', 83-84.

42. Horch, *Memorialgedanke*, 51.

43. Alle dagen van het jaar waren van een letter voorzien in de reeks A tot en met G. Aan ieder jaar was een letter toegewezen. In het A-jaar viel zondag op de dagen voorzien van de letter A enz.; zo wist men op welke weekdag een memorie viel.

44. Van Kan, 'Om salicheyt synre siele', 17-19.

45. Joris 1 f. 6vo-7.

46. Poth C 1 f. 65.

47. Vgl. Stadsbestuur 3 fol. 31vo (Sint-Jacob), 47vo (Heilig-Kruis) en 92 (Sint-Barbara).

48. Memoriael van Sanct Agnieten, fol. 36-54.

49. Een vergelijkbare situatie onder meer in Rotterdam (Ten Boom, *Reformatie*, 29-30) en Leiden (vgl. mijn *Sleutels tot de macht. De ontwikkeling van het Leidse patriciaat tot 1420*. Studies over Holland in de middeleeuwen 2. Hilversum, 1988, 198-200).

50. Vgl. bijvoorbeeld Joris 1 fol. 114 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 367.

51. Zie Nolet, *Kerkelijke instellingen*, 352,

F.C.W. Koker, *Onderzoek naar den aard en de geschiedenis der vicarie-goederen in Nederland*. Utrecht, 1857, 2-7, Rengers Hora Siccama, *Geestelijke en kerkelijke goederen*, 91-109, en de verschillende stichtingsakten.

52. Vgl. over de kapelanie of vicarie Nolet, *Kerkelijke instellingen*, 338-341 en 354-355; over de kapelanie als kerkelijk goed: H. Verloren van Themaat, *Geschiedenis der vicarien in de provincie Utrecht en der geestelijke- of gebeneficieerde goederen in het algemeen, na de Reformatie*. Utrecht, 1880, 103 en 105-106, en D.G. Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht. Historisch-juridische verhandeling, voornamelijk uit Utrechtsche gegevens samengesteld. Eerste deel*. Utrecht, 1905, 17-18.

53. Nolet, *Kerkelijke instellingen*, 263; vgl. ook Cappon, *Opkomst van het testament*, 204-205, Rengers Hora Siccama, *Geestelijke en kerkelijke goederen*, 16-19 en 143-149, en Horch, *Memorialgedanke*, 53.

54. Onder meer ch. 934 en 935 en Gerecht 436 (1) fol. 306.

55. Nolet, *Kerkelijke instellingen*, 355-356; Mol, 'Friezen', 44.

56. Timmerlieden (Gerecht 436 (1) fol. 217, Stadsbestuur 3 fol. 201 e.v. = Fruin, *Rechtsbronnen*, 72 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, II, 75-76); brouwers (Gerecht 436 (1) fol. 217); bouwlieden (Sint-Pieter map 55); sniders (altaar van Sint Johannes de Doper en Sint Johannes de Evangelist; Gerecht 436 (1) fol. 68); smeders (Sint-Loeij (Eliquis)-altaar, ibidem); dragers (in Onze-Lieve-Vrouwekerk; ibidem).

57. Heilige-Drievuldigheid of Weduwen (Gerecht 436 (1) fol. 309); de mis die zij stichtten op hun altaar werd door K.

- Emmens ten onrechte als vicarie beschouwd (*De Sint Joriskerk te Amersfoort. Van hofkapel tot kapittelkerk*. Amersfortia Reeks 11. Amersfoort, 1998, 186); Heilige-Geest (Gerecht 436 (1) fol. 58vo); Sint-Jacob (Joris 1 fol. 31vo; misschien verbonden aan het oudere, al in 1438 genoemde Sint-Jacobsaltaar, Stadsbestuur 1 fol. 18vo); Jherusalem (Gerecht 436 (1) fol. 18).
58. Stadsbestuur 1 fol. 2vo. De vicarie van Sint Johannes de Doper was later op Sint-Anna-altaar gevestigd (zie bijlage 2). Moeten we daaruit afleiden dat het Sint-Jansaltaar overging naar de wevers? In 1481 hadden zij in ieder geval een eigen altaar, dat was gewijd aan Sint Severus (Gerecht 436 (1) fol. 68; zie ook Fruin, *Rechtsbronnen*, 82 = Stadsbestuur 3 fol. 110).
59. Joris 1 fol. 100vo-102 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 387-389.
60. C.A. van Kalveen, 'De Amersfoortse Sint-Joriskerk in de geschreven bronnen tot ca. 1380', in: J.A. Brongers, B.G.J. Elias en R.M. Kemperink, *Amersfoortse opstellen*. Amersfoort, 1989, 54.
61. Joris 1 fol. 1vo-3 en 18 fol. 8-13vo = A. Matthaeus, *Rerum Amorfliarum scriptores duo inediti ...* Leiden, 1693, 210, en Van Bemmél, *Beschrijving*, I, 66-76. Vgl. Van Kalveen, 'Sint Joriskerk', 54.
62. Uitgebreed daarover Van Kalveen, 'Sint Joriskerk', 68-69.
63. Emmens, *Joriskerk*, 92 en 97.
64. De van oudsher bestaande vicarie in de H. Geestkapel meegerekend, de buiten het middeleeuwse stadsgebied gelegen kapel van Isselt buiten beschouwing gelaten.
65. Vgl. S.B.J. Zilverberg, *De Stichtse Burgeroorlog. Rebellen en reactie in het vijftiende-eeuwse Utrecht*. Zutphen, 1978.
66. Ter vergelijking: Tiel telde 31 vicarieën, Zutphen 35 en Arnhem 48 (W. Wijnaendts van Resandt, *De vicarieën in Gelderland*. Amsterdam, 1943, 20-27, 97-103 en 118-121).
67. De Sint-Annakapel stond bij de stad, ongeveer aan einde van de Koningstraat rechts (vgl. Van Bemmél, *Amersfoort*, I, 311, en J. Hovy, *Amersfoort in prent*. Zaltbommel, 1975, 47). De stichting van deze kapel hing vermoedelijk samen met wonderen die werden toegeschreven aan de H. Anna (Van Bemmél, *Beschrijving*, I, 312).
68. A.F.O. van Sasse van Ysselt, *De voormalige ambachtsheerlijkheid Ysselt en de familie van dien naam*. 's-Hertogenbosch, 1936, 29-30. Isselt behoorde overigens destijds niet tot het rechtsgebied van Amersfoort.
69. G.C. Alston, 'Chapel', *Catholic Encyclopedia*, III; vgl. ook de stichting van een kapel in de Haagse Kloosterkerk, waarbij nadrukkelijk werd vastgesteld dat de dominicanen niet verantwoordelijk waren voor het onderhoud van die kapel, die niet tot hun eigendom behoorde (J. de Riemer, *Beschrijving van 's-Gravenhage*. 3 dln. Delft, 1730-1739, I, 385-386); een ander Haags voorbeeld betreft het herhaald overdragen van de eigendom van een kapel in de Grote of Sint-Jacobskerk (De Riemer, *Beschrijving*, I, 358). Overigens deed zich bij de kapel van Isselt de bijzondere situatie voor dat de Van Isselts kapel en collatierecht opdroegen aan de Utrechtse bisschop en beide vervolgens in leen terug ontvingen (vgl. Sasse van Ysselt, *Ysselt*, 6 en 30, en Johanna A. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak. I. De Nederstichtse leenacten (1394-1581)*. 's-Gravenhage, 1956, 335-336).
70. H.P.Ph. Leeuwenberg, 'De kapel van

- Koelhorst op het Hoogland (ca. 1350-1843)', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1981, 144-148, en C. Dekker, *Een zeer oud en voornaam college. Geschiedenis van de malen op het Hoogland buiten Amersfoort*. Amersfortia Reeks 12. Amersfoort, 2000, 69-71.
71. Zie onder meer Joris 1 fol. 65 en vo.
72. Joris 1 fol. 1 en 18 fol.7vo-8 = Van Bemmel, *Beschrijving*, I, 109-111.
73. Zie het overzicht van vicarieën in bijlage 2 en de bronopgaven daarbij.
74. Joris 1 fol. 87vo-88 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 438-441.
75. Geteld aan de hand van bijlage 2.
76. Zie over deze heilige: Mathilde van Dijk, *Een rij van spiegels. De heilige Barbara van Nicodemia als voorbeeld voor vrouwelijke religieuzen*. Middeleeuwse studies en bronnen 71. Hilversum, 2000.
77. Vgl. Van Bueren, *Leven na de dood*, 12.
78. Sasse van Ysselt, *Ysselt*, 31 en 34.
79. J.A.L. de Meyere, J.G. Smit en A.A. Volkers-de Ruiter, 'De memorietafel Van Schayck kunsthistorisch, genealogisch en heraldisch bekeken', *Fleहित* 24 (1995), 4-13; Van Bueren, *Leven na de dood*, 207-209.
80. Van Bueren, *Leven na de dood*, 112.
81. Ibidem.
82. In 1889 in bruikleen gegeven door de directie van het Onze-Lieve-Vrouwekerkhof (*Verslag werkzaamheden Fleहित* 1889, 12).
83. Verloren, *Geschiedenis der vicarieën*, 189.
84. Ibidem, 244.
85. Ibidem, 252-254 en Archief van de Rentmeester van de vicarieën (ongeordend).
86. Gerecht 436 (1) fol. 17vo-18. In de oorspronkelijke tekst zijn interpunctie en hoofdlettergebruik gemoderniseerd en zijn de romeinse cijfers vervangen door arabische.
87. Sasse van Ysselt, *Ysselt*, 29-30; A.F.O. Sasse van Ysselt, 'Michiel van Ysselt', *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* 22 (1895), 446-447.
88. Joris 1 fol. 18; Van Kan, 'Armenzorg', 81.
89. Joris 1 fol.70-71 = Utrechts Archief, Archivalia, verzameld door apostolische vikarissen van de Hollandse Zending en katholiek gebleven kanunniken van de geseulariseerde kapittels, gedeponeed bij het vikariaat van Utrecht, 252 (afschr.)
90. Ch. 49; Joris 1 fol. 64-65.
91. Joris 1 fol. 80-81 = ch. 65; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 356-357.
92. Joris 1 fol. 70-71; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 361-362.
93. Joris 1 fol.72-74vo = Gemeentearchief Leiden, Archief van het stadsbestuur tot 1573 inv.nr. 1826. Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 362-364.
94. Sint-Pieter 1 fol. 70vo-71. Mogelijk gevestigd op een altaar dat in 1337 al kan hebben bestaan, vgl. het dubbele patroonaat van de kerk: Sint Joris en Sint Nicolaas (Emmens, *Joriskerk*, 25). Over deze en de Sint-Nicolaasvicarie van 1397 C.A. van Kalveen, 'Problemen rond de oudste geschiedenis van het fraterhuis en van het Nieuwe Gasthuis te Amersfoort', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1981, 109-110.
95. Joris 1 fol. 87vo-88 en 78vo-79vo; Sint-Pieter map 3. Vgl. Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 438-441.
96. Joris 1 fol.84-85vo = Utrechts Archief, Archivalia apostolische vikarissen, 253 (afschr.). Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 378-380.
97. Joris 1 fol. 81-82vo. Weergave van de

- inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 364-366.
98. Joris 1 fol. 30 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 391-392.
99. Joris 1 fol. 66vo-68vo; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 469-471.
100. Joris 1 fol. 65-66vo; zie ook ch. 409.
101. Joris 1 fol. 68vo-70.
102. Joris 1 fol. 83-84. Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 359-360.
103. Joris 1 fol. 85vo-86; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 401-402.
104. Fruin, *Rechtsbronnen*, 25-26; ch. 323; Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 404-405.
105. Joris 1 fol. 113-114vo. Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 366-369.
106. Emmens, *Joriskerk*, 186 geeft ten onrechte 1477 als stichtingsjaar.
107. Collectie losse stukken nr. 42 (charter) = Joris 1 fol. 92v-94; gedeeltelijke weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 382-385.
108. Collectie losse stukken 43 (charter) = Joris 1 fol. 94-95 = Van Bommel, *Beschrijving*, I, 103-108, en Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 385-386.
109. Joris 1 fol. 91-92; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 369-370.
110. Joris 1 fol. 29vo-30 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 399-401.
111. Ch. 416.
112. Joris 1 fol. 74vo-75 = Utrechts Archief, Archivalia apostolische vikarissen, 254 (afschr.). Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 370-371.
113. Utrechts Archief, Archief van de stad Utrecht, inv.nr. 524 = A. Matthaeus, *Rerum Amorfotiarum*, 304-407.
114. Joris 1 fol. 118vo-119; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 392-393.
115. Cat.nr. ABM 119; afkomstig van de Sint-Franciscus Xaveriusparochie te Amersfoort (Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 393-397).
116. Na beider dood conform hun wens gesticht door de deken van het kapittel.
117. Joris 1 fol. 120vo-121vo. Weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 381-382.
118. Joris 1 fol. 89vo-90vo; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 398.
119. Joris 1 fol. 77vo-78vo; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 372-374.
120. Gerecht 436 (1) fol. 230.
121. Gerecht 436 (1) fol. 231vo; K. Heeringa, *Rekeningen van het bisdom Utrecht*. 3 dln. Utrecht, 1932, II, 139. Emmens houdt ten onrechte de vermelding van 1491 als stichtingsjaar aan (*Joriskerk*, 186). Vgl. voor de broederschap onder meer Stadsbestuur 2088. De vicarie werd waarschijnlijk gesticht door de met de Onze-Lieve-Vrouwewerk verbonden Sint-Joostbroederschap (vgl. J.H.P. Kemperink (ed.), 'Johan van Ingen: Geschiedenissen', *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht* 74 (1956), 141, en Van Bommel, *Beschrijving*, I, 129 en 134).
122. Gemeentearchief Amsterdam, Collectie Bicker 718 (collectie Schaap) volg.nr. 251 = Joris 1 fol. 95vo-96vo.
123. Bloklandsgasthuis map 381.
124. Joris 1 fol. 116vo-117 en 31vo-32vo; Poth map 83/208-209, 89/218; Van Root-

- selaar, *Amersfoort*, II, 182-183.
125. 'In een geheuchenis des visioens Joannis int boeck der heijmelicker openbaeringe; een wijff gecleet met der Sonne, gecroont met de croone van twaelf starren ende die maen onder haer voeten', Joris I fol. 117vo-118vo; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 375-376.
126. Joris I fol. 99-100; Rootselaar, *Amersfoort*, II, 188-189; zie ook Kemperink, 'Geschiedenissen', 93. In 1622 (Stadsbestuur 564, oude nummering) wordt de stichter als Lambert van Westrenen aangeduid en als stichtingsjaar 1616 opgegeven.
127. Joris I fol. 97-98vo; weergave van de inhoud bij Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 402-403.
128. Joris I fol. 100vo-102 = Van Rootselaar, *Amersfoort*, I, 387-392.
129. Ch. 945.
130. Joris I fol. 138vo-140; zie ook ch. 1051.
131. Archief van het Bloklandsgasthuis map 337.
132. Joris I fol. 22vo = Van Kalveen, 'Sacramentsverering', 37.
133. Sint-Pieter map 52. Philips van der Mathe droeg in 1436 alle rechten die hij had ten aanzien van een aantal wekelijkse zielmissen over op het Sint-Pietersgasthuis; hij of een familielid zal de stichter zijn geweest.
134. Ch. 356.
135. Ch. 360.
136. Ch. 383.
137. Ch. 403.
138. Ingevolge haar testament; zij is bij de stichting reeds overleden.
139. Ch. 406.
140. Ch. 416.
141. Ch. 433.
142. Ch. 435.
143. Memoriael van Sanct Agnieten, fol. 54vo.
144. Ch. 701.
145. Koninklijke Bibliotheek, cat.nr. 78 C 21 = Bibliotheek GAD G 2638 (kopieën en transcripties) fol. 13-21; vgl. J.C. Kort, 'Cartularium van Gerard van Rhenoy, heer van Spijk, betreffende Asperen en omgeving, 1442-1562', *Ons Voorgeslacht* 46 (1991), 265-266, en C.A. van Kalveen, 'Hoe een schenking aan St.-Joriskerk verloren ging', *Flehite* 10 (1978), 64-66 (daar worden deze missen ten onrechte op het Sint-Jansaltaar gesitueerd).
146. Memoriael van Sanct Agnieten, fol. 55.
147. Archief van het Burgerweeshuis 99 (1570/71-1577/78).
148. Joris I fol. 31vo. Jan Zael wordt daar 'collator' genoemd.